

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра всесвітньої історії

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації,
проф. Гаврилюк С. В. *СВМ*

Протокол № 6

від «15» березня 2017 р.

№6.15032017298

Етнодемографічна історія Європи

РОБОЧА ПРОГРАМА

вибіркової навчальної дисципліни

підготовки спеціаліста
галузі знань 03 гуманітарні науки
спеціальності 032 історія та археологія
освітньої програми історія, європеїстика, археологія
галузі знань 01 освіта
спеціальності 014 середня освіта (історія)
освітньої програми історія, правознавство, суспільствознавство

Луцьк – 2017

Робоча програма навчальної дисципліни «Етнодемографічна історія Європи» для студентів галузі знань **03** гуманітарні науки **спеціальності 032** історія та археологія **освітньої програми історія, європеїстика, археологія, галузі знань 01** освіта **спеціальності 014** середня освіта (історія) **освітньої програми історія, правознавство, суспільствознавство.**
” ” _____, 2017 р. - 35 с.

Розробник: Крамар Юрій Вікторович, доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії.

Рецензент: Шабала Ярослав Миколайович, доктор історичних наук, професор.

Робоча програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри всесвітньої історії.

протокол № 9 від 28.02 2017 р.
Завідувач кафедри _____ (Крамар Ю.В.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією історичного факультету

протокол № 4 від 20.02 2017 р.

Голова науково-методичної комісії факультету _____ (Карліна О. М.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою університету

протокол № _____ від _____ 2017 р.

Вступ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність світня програма, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів 4	Шифр і назва галузі знань: <i>03 гуманітарні науки</i> <i>01 освіта</i>	<i>вибіркова</i>
Модулів: 3	Шифр і назва спеціальності 032 історія та археологія 014 середня освіта (історія)	Рік підготовки: п'ятий
Змістових модулів: 2		Семестр: десятий
ІНДЗ: <i>нема</i>	Освітня програма історія, європейстика, археологія історія, правознавство, суспільствознавство	Лекції: 18 год.
Загальна кількість годин: 120		Практичні (семінари): 18 год.
Тижневих годин (для денної форми навчання): Аудиторних: 2 год. самостійної роботи: 4,2 год. консультації: 0,5 год.	Освітній ступінь спеціаліст	Самостійна робота: 76 год.
		Консультації: 8 год.
		Форма контролю: <i>залік</i>

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Дана навчальна дисципліна пропонується студентам історичного факультету денної форми навчання. Запропонована програма дає можливість студентам-історикам на основі всебічного аналізу історичних джерел, вивчення історіографічної бази, опрацювання понятійного апарату ознайомитись з основними етапами етнічної історії європейських народів в її демографічному вимірі. Теоретичний курс доповнений списком монографічної літератури, питаннями для самоконтролю.

Мета: сформувати у студентів цілісне уявлення про основні етапи етнічної історії європейських народів з урахуванням демографічного аспекту проблеми, сприяти поглибленню розуміння студентами основних закономірностей процесу відтворення населення на окремих етапах історичного розвитку. Розглядаються основні показники етнічного відтворення населення: *народжуваність* (етнічні аспекти і чинники народжуваності, динаміка та вікові коефіцієнти народжуваності), *смертність* (етнічні аспекти, біологічні та географічні чинники смертності, соціальні та етнічні аспекти хвороб, національно-культурні особливості харчування та їх вплив на етнічні показники смертності, етнічні аспекти геноциду, військових втрат та інших насильницьких смертей, етноцид і його прояви), *міграційні процеси* (етнічні аспекти та чинники міграцій, внутрішні та зовнішні міграційні процеси, соціальні та політичні чинники міграційних процесів у середовищі окремих етносів, діаспора), *шлюбність*, її вплив на динаміку народжуваності у окремих етносів (шлюбний вік і його етнічні особливості, сімейний склад та його етнічні аспекти, моноетнічні та змішані шлюби), *урбанізація* та її етнічні аспекти.

Структура курсу підпорядкована його основним завданням: в основу покладений країнознавчий принцип розгляду проблем етнічної і демографічної історії окремих європейських народів.

Завдання:

- відобразити особливості відтворення і динаміку чисельності окремих народів на різних етапах їх історичного розвитку;
- проаналізувати демографічні процеси в їх етнічному аспекті;
- вплив демографічних чинників на політичну, соціально-економічну, культурну історію того чи іншого етносу;
- вплив етнічних факторів на процес відтворення населення в різні історичні епохи;

- виявити основні фактори, які визначали тип відтворення населення (архаїчний, традиційний та сучасний);
- виявити загальні та специфічні риси етнодемографічної історії окремих регіонів;
- закріпити вміння та навички самостійної роботи студентів із джерелами та історичним матеріалом, науковою літературою та періодичними виданнями, допоміжною літературою;
- формувати власну позицію щодо основних дискусійних проблем етнодемографічної історії Європи.

Вимоги до знань та умінь студентів

Студент повинен знати:

- основні етапи етнічної історії західноєвропейських народів;
- демографічні чинники, які впливали на політичну, соціально-економічну, культурну історію того чи іншого етносу;
- особливості різних типів відтворення населення (архаїчний, традиційний, сучасний);
- типи і характер міграційних рухів;
- особливі та загальні риси розвитку окремих етно-культурних регіонів;
- основний понятійний матеріал, джерельну базу та історіографію.

Студент повинен уміти:

- аналізувати і узагальнювати явища та події етно-культурного та цивілізаційного процесу, давати їм оцінку;
- виділяти особливості різних типів відтворення населення;

- аналізувати динаміку національного складу населення і динаміку чисельності окремих народів на різних етапах їх історичного розвитку, вплив демографічних чинників на історичний процес;
- володіти термінологією; встановлювати синхронність подій, що торкаються однієї історичної епохи;
- опрацьовувати історичні джерела, історичну та довідкову літературу;
- застосовувати набуті знання, навички та вміння в самостійній науковій та педагогічній діяльності;
- використовувати знання з історії при осмисленні сучасних проблем національно-культурного розвитку окремих народів, вивченні проблем міжнаціональних і міжетнічних стосунків.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 150 годин / 5 кредитів ECTS (змістовий модуль 1).

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль № 1. Етнічні та демографічні процеси в Європі в період античності та середньовіччя.

Тема 1. Предмет і завдання етнічної демографії

Місце етнодемографії в системі демографічних наук. Проблеми народонаселення. Об'єкт вивчення демографії. Зв'язок етнічної демографії з демографічними науками (теоретична демографія, історична демографія, економічна демографія, соціологічна демографія, військова демографія).

Основні поняття і категорії етнодемографії: відтворення населення, історичні типи відтворення населення (архетип, традиційний, сучасний),

демографічна революція, демографічний вибух, народжуваність, смертність, міграції.

Народ (етнос) як об'єкт етнічної демографії. «Нація»: еволюція поняття. «Західна» і «східна» моделі нації.

Етногенез, його основні чинники. Основні теорії етносу: біологічна та енергетична теорії етносу, примордіалістські концепції етносу, інструменталістська та конструктивістська теорії етносу.

Класифікація етносів, її основні чинники.

Етнодемографічні джерела та матеріали.

Тема 2. Народонаселення первісного етапу людської цивілізації

Найдавніше населення європейського континенту. Антропологічна періодизація історії людства. Етапи формування людини сучасного типу. Найдавніші залишки людини на території сучасної Європи, їх антропологічна приналежність. Проблема приналежності європейських неандертальців до найдавнішого населення Європи. Найдавніші скотарські та землеробські племена європейського континенту, їх розселення.

Етнічний склад населення Європи в III – II тис. до н.е. Найдавніші етноси Балканського півострова (пеласги), Апенінського півострова (яніги, скупі, сікани, лігури). Походження етрусків. Населення Піренейського півострова (ібери, лузітани, турдетани, астури, кантабри, васкони). Найдавніші доіндоєвропейські племена Північної Європи (пикти). Формування індоєвропейської мовної групи (фракійці, іллірійці, кельти, германці, давні слов'яни.).

Демографічні процеси в первісному суспільстві. Найдавніші форми сімейних колективів. Родова громада. Шлюбні відносини. Народжуваність, смертність в первісному суспільстві. Густота населення. «Неолітична революція», її вплив на темпи приросту населення.

Війни та міграції населення первісної епохи. Причини міграцій. Міжусобні та міжплемінні війни.

Тема 3. Демографічні процеси в античному суспільстві. Греко-римська цивілізація

Шлюб і сім'я в античному суспільстві. Формування традиційного типу відтворення населення. Перехід до моногамного шлюбу та сім'ї. Агнатська та когнатська сім'я в Стародавньому Римі. Форми шлюбу: законний римський шлюб, конкубат. Народжуваність і смертність в античному суспільстві. Середня тривалість життя.

Війни як фактор смертності в стародавній Греції та Римі. Військова справа у Стародавній Греції. Реформи Марія та Августа, створення постійної армії в Римі. Втрати військового та цивільного населення у найбільших військових конфліктах.

Відносне перенаселення при античному способі виробництва. Причини перенаселення грецьких полісів, пауперизація вільного населення Ст. Риму. Міграційні рухи у формі колонізації. Основні напрямки грецької колонізації. Типи колоній: торгово-ремісничі, військові поселення (клерухії).

Етнічний склад населення Європи. Населення південної частини балканського півострова: пеласги, найдавніші грецькі племена. Формування трьох груп еллінських племен: ахейсько-еолійська, іонійська і дорійська. Еллінська народність. Формування літературної давньогрецької мови. Найдавніші етноси Апенінського півострова. Етруски, латиняни, сабіняни, самніти, умбри, оски, венети. Формування давньоримської народності. Проблема романізації населення римських провінцій.

Тема 4. Народонаселення в епоху раннього середньовіччя

Джерела з етнічної історії раннього середньовіччя. Варварські правди. Твори римських істориків, військових діячів, публіцистів. Тацит «Германія», Юлій Цезар «Записки про Гальську війну», поліптик Сен-Жерменського монастиря, Книга Страшного Суду. Методика демографічних досліджень для окресленого періоду часу.

Чисельність населення, його склад і розміщення. Народжуваність, смертність, міграції. Ріст населення окремих країн.

Традиційний тип відтворення населення, його особливості. Фактори демографічної поведінки людей середньовічної епохи.

Тема 5. Етнічна карта ранньосередньовічної Європи.

Народність як основна форма етносу середньовічної епохи. Форми етнічних спільнот періоду середньовіччя: народність, етнічні групи. Специфічні риси «середньовічних народностей». Нестійкість етнічних спільнот, їх рухливість.

Етнічна карта ранньосередньовічної Європи. Роль германського елемента в етнічній історії Європи. Східногерманські племена: вандалі, свеви, готи, бургунди, лангобарди. Західногерманські племена: сакси, англійці, юти, алемани, франки, бавари. Етнічні групи кельтського населення Європи: гали, аквітани, белги, вельвети, кельти бери, брити. Тюркські племена в Європі: гуни, авари. Угро-фінські племена. Арабська і нормандська експансія в Європі.

Епоха «Великого переселення народів». Причини масової міграції племен в Європі IV–VII ст.: природничо-кліматичні, економічні, соціальні, демографічні, зовнішньополітичні. Утворення на території Західної Римської імперії варварських королівств. Вплив варварських завоювань на етнічну історію Європи.

Тема 6. Традиційний тип відтворення населення. Модель шлюбу, сім'я

Утвердження моногамної патріархальної сім'ї. Мала і велика патріархальна сім'я. Патріархальна сім'я як основна репродуктивна одиниця середньовічного суспільства.

Репродуктивна поведінка окремих станів населення середньовічного суспільства. Селянська патріархальна сім'я. Питання про кількість дітей в середньовічній селянській сім'ї, потреба в багатодітності. Репродуктивна поведінка городян. Середня тривалість життя.

Модель шлюбу. Сім'я. Шлюб пізньоримського періоду (матримоніум), «неюридичний шлюб». Характеристика шлюбних традицій у стародавніх германців. Моделі шлюбу: офіційний шлюб, «вільний шлюб», варварський конкубат. Відображення форм шлюбних відносин у варварських правдах (Салічна правда, едикт короля Ротарі). Вік вступу у шлюб.

Тема 7. Аграрна колонізація як фактор демографічного зростання населення середньовічної Європи

Фактори демографічного росту населення в період X-XII ст. Зростання ролі м'ясо-молочної продукції в раціоні харчування європейців. Зумовленість високого рівня народжуваності. Покращення умов життя. Виникнення середньовічних міст як джерело росту населення.

Внутрішня колонізація як фактор демографічного зростання населення середньовічної Європи. Причини колонізаційних рухів: пошуки вільних земель, необхідність зміцнення зовнішніх кордонів. Політична складова колонізації: потреба у створенні нових зон землеробства для забезпечення новими землями «служилих» людей (лицарства), фіскальні потреби корони (необхідність у нових підданих).

Три типи колонізаційних рухів: освоєння спустошених земель у старих землеробських районах, військова колонізація переселенського типу (Каталонія, Кастилія, Німеччина, Чехія, Польща), освоєння земель малодоступних середньовічній людині в силу недостатніх технічних ресурсів. Наслідки колонізаційних рухів.

Тема 8. Демографічні процеси в Європі в період зрілого середньовіччя

Масштаби приросту населення в XI-XIII ст. Основні фактори демографічного росту. Роль економічних і політичних чинників в демографічному підйомі XI-XIII ст. Вплив Хрестових походів на спосіб життя європейців. Припинення зовнішніх вторгнень. Скорочення числа «гнилих» років.

Модель шлюбу, сім'я. Формування малої подружньої сім'ї. Утвердження моногамного християнського церковного шлюбу. Процедура укладення шлюбу в XI-XIII ст. Збереження «неюридичного» шлюбу як виду подружнього союзу.

Народжуваність, смертність, тривалість життя.

Тема 9. Демографічна криза XIV ст. та її наслідки

Причини демографічного спаду. Основні фактори. Погіршення матеріальних умов життя населення країн Західної Європи. Динаміка народонаселення на початку XIV ст.

Епідемія «чорної смерті» в країнах Європи та її масштаби. Вплив епідемії на рівень смертності в окремих західноєвропейських країнах (Італія, Англія, Німеччина, Франція).

Феномен «запустінь» в Європі, форми його прояву. Населення Європи наприкінці XIV ст. Наслідки демографічної кризи. Скорочення

площ орних земель, обезлюднення хуторів і невеликих сіл. Перерозподіл населення за територією.

Тема 10. Етнодемографічні зміни в Європі наприкінці XIV– XV ст.

Модель шлюбу. Радикальна перебудова сімейно-шлюбних відносин. Утвердження церковного шлюбу як єдиної загальноприйнятої форми подружнього союзу. Зміни у ставленні населення до укладення повторних, «нечестивих» шлюбів, подружніх зрад. Вік вступу у шлюб. Чисельність дітей в сім'ях. Репродуктивна поведінка селян, городян, дворянства.

Еволюція сім'ї. Статус жінки, дитини в середньовічному суспільстві. Зміни в підходах до сприйняття дитини в церковній доктрині та церковній практиці.

Етнічна карта Європи в X–XIV ст. Слов'янська колонізація Балканського півострова. Німецька колонізація слов'янських і Прибалтійських земель. Етнічні процеси в німецьких землях, формування окремих етнічних груп німецької народності: баварці, саксонці, франконці, шваби. Формування етносів Скандинавського півострова: датчани, шведи, норвежці, ісландці. Етнічна неоднорідність населення середньовічної Франції (північнофранцузька народність, південнофранцузька народність). Народи Піренейського півострова: іспанці, каталонці, галісійці, португальці. Англо-сакси, нормани, валійці, ірландці на території Британії.

Змістовий модуль 2. Етнодемографічна історія народів Західної Європи в новий і новітній час.

Тема 11. Народонаселення Європи в ранній Новий час (XVI–XVII ст.)

Чинники демографічного росту населення Західної Європи в Ранній Новий час. Джерела демографії пізнього середньовіччя. Поява метричної

реєстрації шлюбів, смертей, народжень. Фактори, що позитивно вплинули на ріст населення: розвиток торгівлі, поширення дешевих продуктів харчування, розвиток рибальства, тваринництва, городництва. Збільшення числа шлюбів, заохочення урядами окремих країн народжуваності, збільшення питомої ваги жіночого населення.

Негативні фактори демографічного регулювання. Рівень дитячої смертності. Тривалість життя. Фактори, що негативно впливали на ріст народонаселення: голодні роки, війни, епідемії. Релігійні переслідування.

Чисельність та відтворення населення в XVI-XVIIст.

Тема 12. Особливості територіального розміщення населення в Європі в XVI–XVII ст. Міграційні рухи

Зміни чисельності європейського населення в перехідну добу від середньовіччя до Нового часу. Територіальний розподіл населення Західної Європи. Густота населення. Чисельність населення окремих західноєвропейських країн.

Ріст чисельності населення західноєвропейських міст. Причини зростання питомої ваги міських жителів: пауперизація сільського населення, потреби ранньокапіталістичної промисловості в додатковій робочій силі. Населення окремих міст Іспанії, Італії, Франції, Британії, Нідерландів.

Посилення міграційних рухів. Причини, основні напрямки. Типи міграційних рухів. Міграції спеціалістів різних професій, спричинені переміщенням торгових і ремісничих центрів. Військово-колонізаційна міграція. Колонізація і освоєння Америки. Конкіста. Міграції, зумовлені релігійними переслідуваннями: гугеноти, мориски. Наслідки міграційних рухів.

Тема 13. Етнодемографічна історія народів Західної Європи в Новий і Новітній час

Епоха Відродження: зміни у світогляді людей. Етнічні процеси. Формування західноєвропейських націй.

Вплив модернізаційних процесів («промислова революція») на спосіб життя європейців (харчування, житло, мода).

Формування сучасного типу відтворення населення. Основні демографічні показники: смертність, народжуваність, тривалість життя, міграційні рухи.

Етнічна карта сучасної Європи. Етнодемографічні процеси в країнах північно-європейського регіону. Етнічний склад населення Британських островів. Етнічна і демографічна структура населення сучасної Франції. Етнічна характеристика народів Піренейського півострова.

Етнодемографічні процеси в сучасному світі. Проблема етнічних комунікацій і етнокультурної взаємодії в сучасній Європі. Демографічні проблеми в Європі ХХІ ст. Етнічні та етно-релігійні конфлікти в сучасному світі: причини, типологія, форми і способи врегулювання.

4. Структура початкової дисципліни

Назва змістових модулів і тем		Кількість годин						
		Усього	У тому числі					
			Лек.	Прак. (Сем.)	Консультац.	Інд.	Сам. Роб.	Контр. Роб.
1	2	3	4	5	6	7	8	
Змістовий модуль І: Етнічні та демографічні процеси в Європі в період античності та середньовіччя								
1.	Предмет і завдання етнодемографії		2	–	–		3	–
2.	Природа і сутність етносу. Теорії етносів			2	1		3	

3.	Класифікація етносів, її основні чинники			2			3	
4.	Народонаселення первісного етапу людської цивілізації		2		–		4	–
5.	Етно-демографічні процеси в добу первісності			2	1		4	
6.	Демографічні процеси в античному суспільстві				–		3	–
7.	Етнічні й демографічні процеси у добу античності. Давньогрецька цивілізація			2	1		3	
8.	Стародавній Рим: етнічна карта, демографічні зміни			2			3	
9.	Народонаселення в епоху раннього середньовіччя		2	–	–		3	–
10.	Етнічна карта ранньосередньовічної Європи		2	–	–		3	–
11.	Традиційний тип відтворення населення. Модель шлюбу, сім'я			–	1		3	–
12.	Аграрна колонізація як фактор демографічного зростання населення середньовічної Європи			–	–		3	–
13.	Демографічні процеси в Європі в період зрілого середньовіччя		2	–	–		3	–
14.	Спосіб життя європейців в добу середньовіччя						3	

15.	Демографічна криза XIV ст. та її наслідки			–	–	–	2	–
Разом за змістовим модулем 1		70	10	10	4		46	
Змістовий модуль II: Етнодемографічна історія народів Західної Європи в новий і новітній час								
16.	Демографічні зміни в Європі наприкінці XIV- XV ст.		2	–	1		3	–
17.	Народонаселення Європи в ранній Новий час (XVI-XVII ст.)		2	–	1		3	–
18.	Етнодемографічна ситуація в Європі в період нового часу (XVI-XIX ст.)			2			3	
19.	Особливості територіального розміщення населення в Європі. Міграційні рухи		2	–	1		4	–
20.	Етнічна карта сучасної Європи. Етнодемографічні процеси в країнах північно-європейського регіону				1		4	
21.	Сучасний етнічний склад населення Британських островів		2	2			3	
22.	Етнічна і демографічна структура населення сучасної Франції			2			3	
23.	Етно-демографічна характеристика народів Піренейського півострова						3	

24.	Етнодемографічні процеси в сучасному світі			2			4	
Разом за змістовим модулем 2		50	8	8	4		30	
	Усього годин:	120	18	18	8		76	

5. Теми семінарських занять

Змістовий модуль I: Етнічні та демографічні процеси в Європі в період античності та середньовіччя

Тема 1. Класифікація етносів, її основні чинники (2 год.)

1. Етнос, його ознаки. Поняття «етнічність», «нація», «народ».
2. Географічна та релігійна класифікація.
3. Раси та расова класифікація етносів.
4. Етнос і мова. Етнолінгвістична класифікація.
5. Господарсько-культурна й історико-етнографічна класифікація.

Тема 2. Етнічні й демографічні процеси у добу античності. Стародавня Греція (2 год.)

1. Етнічні процеси на півдні Європи в III-I тис. до н.е.
2. Міграція населення, та її наслідки.
3. Сім'я і шлюб в стародавніх греків.
4. Основні форми дозвілля.

Тема 3. Стародавній Рим: етнічна карта, демографічні зміни (2 год.)

1. Етнічна структура населення античного Риму (доба Республіки та імперії).
2. Патріархальність римської громади. Агнатська і когнатська сім'я.

3. Статус жінки і виховання дітей.
4. Спосіб життя стародавніх римлян: житло, раціон харчування, розваги.

Тема 4. Спосіб життя європейців в добу середньовіччя (4 год.)

1. Війни як фактор смертності в середньовічному суспільстві.
2. Еволюція сімейно-шлюбних стосунків. Статус жінки й дитини в середньовічному суспільстві.
3. Ментальність середньовічних людей. Уявлення про життя і смерть.
4. Повсякденне буття городянина: харчування, облаштування будинку, тенденції в моді.

Змістовий модуль II Етнодемографічна історія народів Західної Європи в новий і новітній час

Тема 5. Етнодемографічна ситуація в Європі в період нового часу (XVI-XIX ст.) (2 год.)

1. Етнічні процеси. Формування західноєвропейських націй.
2. Епоха Відродження: зміни у світогляді людей
3. Вплив модернізаційних процесів («промислова революція») на спосіб життя європейців (харчування, житло, мода).
4. Формування сучасного типу відтворення населення. Основні демографічні показники: смертність, народжуваність, тривалість життя, міграційні рухи.

Тема 6. Етнічна карта сучасної Європи. Етнічний склад населення Британських островів (2 год.)

1. Основні етапи етнічної історії англійців, шотландців, уельсців, ірландців.
2. Традиційно-побутова культура народів регіону.
3. Проблеми міжетнічної взаємодії на сучасному етапі.

Тема 7. Етнічна і демографічна структура населення сучасної Франції (2 год.)

1. Основні етапи етнічної історії французів.
2. Сім'я, сімейно-шлюбні відносини у сучасній Франції.
3. Характеристика етнічних процесів. Народ Франції: бретонці, ельзасці, корсіканці. Проблема мультикультуралізму у сучасній Франції.

Тема 8. Етнодемографічні процеси в сучасному світі (2 год.)

1. Проблема етнічних комунікацій і етнокультурної взаємодії в сучасній Європі.
2. Демографічні проблеми в Європі ХХІ ст.
3. Етнічні і етнорелігійні конфлікти в сучасному світі: причини, типологія, форми і способи врегулювання.

Індивідуальне завдання: на прикладі однієї із країн підготувати повідомлення на тему «*Етнічні конфлікти в світі в ХХ-ХХІ ст.*».

6. Самостійна робота

Самостійна робота полягає у підготовці студента до практичних занять, контрольних робіт, написанні рефератів, опрацюванні рекомендованої літератури та джерел та у підготовці ІНДЗ.

Індивідуальні завдання

У формі *реферату* (10-12 друк. стор.) подати етнодемографічну характеристику одного із західноєвропейських народів (за власним вибором) за наступною схемою: 1) етногенез і основні віхи етнічної історії народу; 2) традиційно-побутова культура; 3) форми сімейно-шлюбних відносин; 4) фактори, які впливали на рівень народжуваності та смертності, тривалість життя; 5) міграційні процеси. Реферат може містити ілюстративні додатки. Максимальна оцінка за виконання завдання 10 балів.

Теми рефератів

- 1 Етнічні процеси на півдні Середземномор'я в III-II тис. до н.е. Кріто-мікенська цивілізація.
- 2 Проблема походження етрусків та інших найдавніших етносів Апенінського півострова.
- 3 Етнічні процеси на Піренейському півострові в III-II тис. до н.е.
- 4 Проблема формування індоєвропейської мовної сім'ї
- 5 Міграції населення первісної епохи.

- 6 Шлюб і сім'я в античному суспільстві.
- 7 Сімейні правовідносини в античному Римі. Агнатське і когнатське спорідення.
- 8 Проблема відносного перенаселення при античному способі виробництва та шляхи її вирішення.
- 9 Міграційні рухи у Стародавній Греції. Велика грецька колонізація.
- 10 Римська аграрна і військова колонізація.
- 11 Демографічна криза у Римській імперії II-III ст.
- 12 Етнічні процеси в Римській імперії в I-V ст.
- 13 “Велике переселення народів”: причини та наслідки.
- 14 Вплив варварських завоювань на етнічну історію ранньосередньовічної Європи.
- 15 Колонізаційні та міграційні рухи в Європі в добу середньовіччя.
- 16 Війни як фактор смертності в середньовічному суспільстві.
- 17 Шлюб і сім'я в середньовічному суспільстві.
- 18 Раціон харчування європейців в середні віки. Вплив на демографічну ситуацію.
- 19 Стиль життя і мода європейців середньовічної епохи.
- 20 Причини та наслідки демографічної кризи XIV ст. Форми її прояву в окремих країнах Західної Європи.
- 21 Статус жінки в середньовічному суспільстві.
- 22 Великі географічні відкриття, їх вплив на динаміку руху населення.
- 23 Вплив буржуазних революцій на процес становлення європейських націй.
- 24 Проблеми зовнішніх і внутрішніх міграцій населення на сучасному етапі.
- 25 Демографічна ситуація в Європі в XX-поч. XXI ст.: смертність і народжуваність.
- 26 Демографічна ситуація в Європі в XX-поч. XXI ст.: міграції, структури, моделі.

7. Методи навчання

Основними методами навчання обрано: словесні (лекція, співбесіда, колоквиум), наочні (аналіз історичних карт, карто-схем, діаграм, перегляд ілюстрацій тощо), інноваційні (тестування), дослідницькі. Методи усного, письмового контролю та самоконтролю.

8. Форма підсумкового контролю успішності навчання

Форма підсумкового контролю успішності навчання – залік.

Види проміжного контролю – тематичні письмові самостійні роботи, письмові контрольні роботи, виконання тестових завдань, колоквиум (співбесіда), захист реферату, модульна контрольна робота.

9. Методи та засоби діагностики успішності навчання

1. Поточний контроль за роботою та рівнем знань і умінь через залучення студентів до дискусії в ході лекційних занять.
2. Письмові самостійні та контрольні роботи.
3. Оцінювання відповідей студентів на семінарських заняттях.
4. Презентація самостійних завдань.
5. Складання та розв'язання тестових завдань.
6. Співбесіди на консультаціях і колоквиумах.
7. Виконання та захист студентами індивідуального завдання за темою курсу.
8. Підготовка та виступи студентів за темами рефератів.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Дисципліна складається з двох змістових модулів та виконання ІНДЗ. Підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою складається із сумарної кількості балів за: 1. поточне оцінювання з відповідних тем (максимум 30 балів); 2.

виконання ІНДЗ, які зараховуються у поточний контроль (максимум 10 балів); 3. модульні контрольні роботи (максимум 60 балів).

Поточний контроль (мах = 40 балів)		Модульний контроль (мах = 40 балів)		Загальна кількість балів	
Модуль 1		Модуль 2	Модуль 3		
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	ІНДЗ	МКР 1	МКР 2	
<p>15 балів 12 балів – підготовка і робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей обраховується середньо-арифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число ділиться на кількість відповідей). 3 бали - за систематичну підготовку до семінарських занять та активну участь у їх роботі (доповнення, виступи з повідомленнями, рефератами, рецензування відповідей і т. д.)</p>	<p>15 балів 12 балів – підготовка і робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей обраховується середньо-арифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число ділиться на кількість відповідей). 3 бали - за систематичну підготовку до семінарських занять та активну участь у їх роботі (доповнення, виступи з повідомленнями, рефератами, рецензування відповідей і т. д.)</p>	<p>10 балів</p>	<p>30 балів</p>	<p>30 балів</p>	<p>100 балів</p>

10.1. Оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях за 12

бальною шкалою:

1–3 бали – незадовільна відповідь з конспектом або ксерокопіями;

4–6 балів – неповна відповідь на поставлене питання з конспектом без самостійного володіння матеріалом;

7–9 балів – повна відповідь, студент лише частково користується конспектом;

10–12 балів – самостійна, повна відповідь без використання конспекту, виявлене вміння аналізувати, порівнювати матеріал, робити висновки та узагальнення.

Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів на практичних заняттях

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними; відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні»
	2	Студент мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні», може самостійно знайти в підручнику відповідь
	3	Студент намагається аналізувати на основі побутових знань і навичок; виявляє окремі властивості, спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру, за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом
Середній (репродуктивний)	4	Студент володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, провести за зразком економічні розрахунки; слабо орієнтується у поняттях, визначеннях, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі
	5	Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність предмета, може дати визначення економічних понять, категорій, однак із помилками, впевнено працювати з підручником, самостійно оволодіти частиною навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але висновки не логічні, не послідовні

	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, економічні ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою, самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами
Достатній (алгоритмічно-дієвий)	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними, вміє наводити свої власні приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити, самостійно користуватися додатковими джерелами, правильно використовувати термінологію, скласти прості таблиці, схеми
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює суспільні події в державі і за рубежом, вміє аналізувати, робити висновки до економічних розрахунків; відповідь його повна, логічна, обґрунтована, однак із деякими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і захистити його положення
	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує економічні знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації, чітко тлумачить економічні поняття, формулювання законів, нормативних документів, може самостійно опрацювати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички
Високий (творчий професійний)	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних умовах, ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності процесів; робить аргументовані висновки, практично оцінює окремі нові факти, явища, процеси, самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання, може сприймати іншу позицію як альтернативну, знає суміжні дисципліни, використовує знання, аналізуючи економічні явища
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, уміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, дискусії, круглі столи), спроможний за допомогою викладача підготувати

		виступ на студентську наукову конференцію, самостійно вивчити матеріал, визначити програму своєї пізнавальної діяльності, знаходити інформацію в газетах, журналах, публікаціях, Інтернеті, мультимедійних програмах тощо, оцінювати економічні явища в суспільстві, виявляє свою життєву позицію
	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, використовує широкий арсенал засобів доказів своєї думки, розв'язує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї, виконує науково-дослідну роботу, логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує Інтернет, моделює економічні ситуації в нестандартних умовах

Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів на контрольних роботах

1-5 бали – студент може розрізнити об'єкт навчання і відтворити деякі його елементи, мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності.; студент фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу, має не чіткі уявлення про об'єкт навчання, виявляє здатність елементарно викладати думку, може відтворити кілька термінів, явищ, без зв'язку між ними; повинен вибрати вільний варіант відповіді; студент відтворює менше половини навчального матеріалу; виконує елементарні завдання; може дати відповідь з кількох простих речень; здатен відтворити окремі частини теми; має фрагментарні уявлення про роботу з джерелами, відсутні сформовані вміння та навички.

6-10 балів – студент має початковий рівень знань; знає близько половини навчального матеріалу; здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, повторити за зразком певну дію, описує явища, процеси без пояснень причин; за допомогою викладача здатен відтворити їх послідовність, слабо орієнтуються в поняттях, має фрагментарні навички в роботі з підручником, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі, здатен давати відповіді на прості, стандартні запитання, виявляє інтерес до навчального матеріалу. Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, сформулювати правило, здатен відтворити його з помилками та неточностями, має стійкі навички роботи з текстом підручника, може

самостійно оволодіти більшою частиною заданого матеріалу, формулює поняття, наводить приклади, знає основні дати, орієнтується в хронології, підтверджує висловлене судження одним-двома аргументами; здатен використовувати наочні матеріали; відповіді непослідовні та нелогічні.

11-15 балів – студент виявляє знання і розуміння основних положень навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, процеси, явища і робити певні висновки; відповідь його правильна, але недостатньо осмислена; самостійно відтворює більшу частину навчального матеріалу; відповідає за планом, висловлює власну думку щодо теми, вміє застосовувати знання при розв'язуванні задач за зразком; користується додатковими джерелами; студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; уміє наводити окремі власні приклади та підтвердження певних думок, застосовувати вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; самостійно користується додатковими джерелами; частково контролює власні навчальні дії; правильно використовує термінологію; складає таблиці та схеми.

16-20 балів – знання студента є достатньо повними, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює події з точки зору смислового взаємозв'язку, уміє аналізувати, встановлювати найсуттєвіші зв'язки і залежності між явищами, фактами, робити висновки, загалом контролює власну діяльність. Відповідь повна, логічна, обґрунтована, але з деякими неточностями. Студент вільно володіє навчальним матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; висловлює стандартну аргументацію при оцінці дій, процесів, явищ; чітко тлумачить поняття; здатен до самостійного опрацювання навчального матеріалу.

21-25 балів – студент володіє глибокими і міцними знаннями, здатний використовувати їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та протиріччя процесів; робить аргументовані висновки; критично оцінює окремі нові факти, явища, ідеї; використовує додаткові джерела та матеріали; самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності; вирішує творчі завдання; відрізняє упереджену інформацію від об'єктивної; здатен сприйняти іншу позицію як альтернативну. Студент володіє узагальненими поняттями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, уміє знаходити джерело інформації та аналізувати її, ставити і розв'язувати проблеми, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них.

26-30 балів – студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, користується широким арсеналом засобів-доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї; самостійно виконує науково-дослідну роботу;

логічно і творчо викладає матеріал письмовій формі; розвиває свої обдарування та нахили.

Шкала оцінювання знань студентів (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90-100	A	Відмінно	Зараховано
82-89	B	Добре	
75-81	C		
67-74	D	Задовільно	
60-66	E		
1-59	Fx	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного)

11. Контрольні питання

1. Місце етнодемографії в системі демографічних наук.
2. Основні поняття і категорії етнодемографії.
3. Народ (етнос) як об'єкт етнічної демографії.
4. Основні теорії етносу: біологічна та енергетична теорії етносу.
5. Примордіалістські концепції етносу, інструменталістська та конструктивістська теорії етносу.
6. Класифікація етносів, її основні чинники.
7. Географічна та релігійна класифікація етносів.
8. Раси та расова класифікація етносів.
9. Етнолінгвістична класифікація етносів.
10. Етнодемографічні джерела та матеріали.
11. Найдавніше населення європейського континенту.
12. Етнічний склад населення Європи в III – II тис. до н.е.
13. Суспільний устрій та етнокультурна ситуація в період палеоліту.
Антропологічний склад населення в кам'яну добу.
14. Етнічні процеси в ранньому залізному віці.
15. Демографічні процеси в первісному суспільстві.

16. Війни та міграції населення первісної епохи.
17. Шлюб і сім'я в античному суспільстві. Народжуваність і смертність.
18. Війни як фактор смертності в стародавні Греції та Римі.
19. Сім'я і шлюб в стародавніх греків.
20. Відносне перенаселення при античному способі виробництва.
21. Патріархальність римської громади. Агнатська і когнатська сім'я.
22. Етнічний склад населення пізньої Римської імперії.
23. Спосіб життя стародавніх римлян: житло, раціон харчування, розваги.
24. Джерела з етнічної історії раннього середньовіччя.
25. Чисельність населення Європи у V-VI ст., його склад і розміщення.
26. Традиційний тип відтворення населення, його особливості.
27. Народність як основна форма етносу середньовічної епохи.
28. Етнічна карта ранньосередньовічної Європи.
29. Епоха «Великого переселення народів»: причини та наслідки.
30. Модель шлюбу. Сім'я в ранньому середньовіччі.
31. Ментальність середньовічних людей. Уявлення про життя і смерть.
32. Фактори демографічного росту населення в період X-XII ст.
33. Причини колонізаційних рухів.
34. Три типи колонізаційних рухів. Основні етапи та особливості.
35. Масштаби приросту населення в XI-XIII ст..
36. Народжуваність, смертність, тривалість життя населення Європи в період середньовіччя.
37. Епідемія «чорної смерті» в країнах Європи та масштаби.
38. Феномен «запустінь» в Європі, форми його прояву.
39. Модель шлюбу. Сім'я в пізньому середньовіччі.
40. Повсякденне буття городянина середньовічного міста.
41. Еволюція сім'ї. Статус жінки, дитини в середньовічному суспільстві.
42. Етнічна карта Європи в X- XIV ст..
43. Чинники демографічного росту населення Західної Європи в Ранній Новий час.

44. Негативні фактори демографічного регулювання.
45. Чисельність та відтворення населення в XVI-XVIIст.
46. Зміни чисельності європейського населення в перехідну добу від середньовіччя до Нового часу.
47. Ріст чисельності населення західноєвропейських міст.
48. Міграції населення в XVI-XVIIст.
49. Вплив модернізаційних процесів («промислова революція») на спосіб життя європейців (харчування, житло, мода).
50. Формування сучасного типу відтворення населення. Основні демографічні показники: смертність, народжуваність, тривалість життя, міграційні рухи.
51. Етнічна карта сучасної Європи. Етнодемографічні процеси в країнах північно-європейського регіону.
52. Сучасний етнічний склад населення Британських островів.
53. Етнічна і демографічна структура населення сучасної Франції.
54. Етнодемографічна характеристика народів Піренейського півострова.
55. Етнодемографічні процеси в сучасному світі.
56. Проблема етнічних комунікацій і етнокультурної взаємодії в сучасній Європі.
57. Етнічні і етнорелігійні конфлікти в сучасному світі: причини, типологія, форми і способи врегулювання.

12. Джерела та методичне забезпечення навчальної дисципліни «Етнодемографічна історія середньовічної Європи»

1. Авдеева К.Д. Внутренняя колонизация и развитие феодализма в Англии в XI-XIII вв. / К. Авдеева: монография. - Л., 1973. – 167 с.
2. Авербух М.С. Войны и народонаселение в докапиталистических обществах / М. Авербух: монография. - Москва: «Наука», 1991. – 214с.
3. Авербух М.С. Законы народонаселения докапиталистических формаций / М. Авербух – М., 1967. – 210 с.
4. Алексеев В.М. Тридцатилетняя война / В. Алексеев. – Ленинград: Учпедгиз, 1961. – 183 с.

5. Алексеев В.П. Происхождение народов Восточной Европы / В.П. Алексеев. – М.: Наука, 1969. – 324 с.
6. Анисимов А.Ф. Исторические особенности первобытного населения / А.Ф. Анисимов. – Л.: Наука, 1971. – 137 с.
7. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес; пер. В.К. Ронина. – М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. – 528 с.
8. Баткин Л.М. Итальянское возрождение: проблемы и люди / Л. Баткин. – М.: Рос. госуд. гуманит. ун-т, 1995. – 448 с.
9. Баччи М.Л. Демографическая история Европы / Массимо Ливи Баччи. – СПб.: Александрия, 2010. – 304 с.
10. Бессмертный Ю.Л. Жизнь и смерть в средние века / Ю. Бессмертный – Москва: “Наука”, 1991. – 235 с.
11. Бессмертный Ю.Л. Историко-демографические процессы в Западной Европе XVI-XVII вв. в современной науке / Ю. Бессмертный // Историческая демография: проблемы, суждения, задачи. – М., 1989. – С.133-149.
12. Бессмертный Ю.Л. Историческая демография позднего западноевропейского средневековья на современном этапе / Ю. Бессмертный // Средние века. – М., 1987. – Вып. 50.
13. Бессмертный Ю.Л. Мир глазами знатной женщины IX вв. / Ю. Бессмертный // Художественный язык средневековья. – М., 1982. – С. 83-107.
14. Бессмертный Ю.Л. Структура крестьянской семьи во франкской деревне XI в. / Ю. Бессмертный // Средние века. – М., 1980. – Вып. 43.
15. Бессмертный Ю.Л. Феодальная деревня и рынок в Западной Европе XII-XIII вв. / Ю. Бессмертный. – М., 1969. – 371с.
16. Блейз А.М. История в костюмах от фараонов до денди / А. Блейз. – М.: ОЛМА-Песс Экелибрис, 2002. – 176 с.
17. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории / М. Блок – М., 1957. – 314 с.
18. Боннар А. Греческая цивилизация. – Т. 1-3. / Андре Боннар; пер. с фр. О.Л. Волкова – М.: Искусство, 1992.
19. Брак у народов Западной и Южной Европы. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
20. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVIII вв. В 3-х тт. : I – Структуры повседневности. – М., 1986.
21. Бродель Ф. Что такое Франция? В 2 кн. Кн. 1. Пространство и история: пер. с фр. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1994. – 406 с.
22. Бродель Ф. Что такое Франция? В 2 кн. Кн. 2. Люди и вещи. Ч. 1. Численность народонаселения и ее колебания: пер. с фр. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1995. – 244 с.
23. Бромлей Ю.В., Подольный Р.Г. Человечество – это народы / Ю.В. Бромлей. – М.: Мысль, 1990. – 391 с.
24. Брун В., Тильке М. История костюма от древности до Нового времени / В. Брун, М. Тильке; пер. с нем. Светличной Г.А. – М.: Эксмо-Пресс 2000. – 464 с.

25. Будур Н. История костюма / Н. Будур. – М.: ОЛМА-Пресс, 2002. – 479 с.
26. Бурнашев Э.Ю. Численность населения мира с древнейших времен до 80-х годов XX в. / Э. Бурнашев // Население мира: вчера и сегодня. – М., 1980. – С.105-107.
27. Валентай Д.М. Проблемы народонаселения / Д. Валентай. – М., 1961. – 283с.
28. Валентай Д.М. Теория и политика народонаселения / Д. Валентай. – М., 1967. – 302 с.
29. Вардиман Е. Женщина в древнем мире / Эрнст Вардиман. – М.: Наука, 1990. – 354 с.
30. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / Л. Винничук; пер. с поль. В.К. Ронина – М.: Высшая школа, 1998. – 496 с.
31. Виолле-ле-Дюк Э.Э. Жизнь и развлечения в средние века. – СПб., 1997.
32. Виппер Р.Ю. История средних веков / Р. Виппер. – М., 1947. – 295с.
33. Вишневский А.Г. Демографическая революция / А. Вишневский. – М., 1976. – 242с.
34. Гиро П. Частная и общественная жизнь греков / П. Гиро; пер. с фр. изд. Спиридонова Н.Н. – М.: изд. кн. Магазина Николаева, 1994. – 496 с.
35. Гиро П. Быт и нравы древних римлян. – С., 2000.
36. Грановский Т.Н. Лекции по истории средневековья / Т. Грановский – М., 1986. – 427с.
37. Гуревич А.Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников / А. Гуревич – М., 1989. – 302 с.
38. Девис Норман. История Европы / Д. Норман. – М., 2004.
39. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории: в 2 т. / Г. Дельбрюк. – Москва: «Главвоениздат», 1937. – Т.2 – 402 с.
40. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории: в 2 т. / Г. Дельбрюк. – Москва: «Главвоениздат», 1938. – Т.3 – 407 с.
41. Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985.
42. Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщины во Франции XII в. / Ж. Дюби // Одисей, 1990. – М., 1990. – С.53-98.
43. Дюби Ж. Европа в средние века / Ж. Дюби. – Смоленск, 1994.
44. Дюпуи Р.Э., Дюпюи Т.Н. Всемирная история войн. Кн. 1-4 / Р. Дюпуи. – М.: Полигон, 1997-2000.
45. Encyklopedia historyczna świata. T. 5. Historia nowożytna. - Kraków. - 2000.
46. Эпидемия чумы в XIV веке. «Черная смерть» над Европой // 100 великих катастроф. – М: «Вече», 1999. – 496 с.
47. Этнические процессы в Центральной и Юго-Восточной Европе. – М.: Наука, 1988. – 166 с.

48. Історія європейської ментальності / за ред. Петера Дінцельбахера; перекл. з нім. В. Кам'янець. – Л.: Літопис, 2001. – 718 с.
49. Історичні типи відтворення населення. Закон Мальтуса // Філософія (під ред. І.Ф.Надольного). – Київ: “Вікар”. – 2001. – С.252-256.
50. Историческая демография (проблемы, суждения, задачи). – М., 1989.
51. История Византии: В 3-х томах / Редкол.: С.Д.Сказкин (ред.) и др. – Москва: “Наука”, 1967. – Т.1 – 236 с.
52. История Европы с древнейших времен до наших дней: В 8-и томах. – Т.2. – М., 1991. – 703 с.
53. История Италии: В 3 т. / ред. Сказкин С.Д. – М., 1970. – Т.1
54. История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма: В 3-х томах. – Т.1. Крестьянство Европы в период раннего феодализма. – Москва: «Наука», 1985. – 607с.
55. История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. В 3-х томах. – Т.2. Крестьянство Европы в период развитого феодализма. – Москва: «Наука», – 1986. – 694с.
56. История средних веков / ред. М.Абрамсон, К.Авдеева. – Москва: “Просвещение”, 1991. – 191с.
57. История средних веков / ред. С.Д.Сказкин – Москва: “Высшая школа”, 1966. – 592с.
58. История средних веков: В 2 т. / ред. З.В.Удальцова и С.П.Карпов) – Москва: “Высшая школа”, 1990. – Т.1 – 496с.
59. История средних веков: в 2 Т. / ред. З.В.Удальцова и С.П.Карпов). – Москва: “Высшая школа”, 1991. – Т.2 – 398с.
60. История Франции: В 3-х т. / ред. А.З.Манфреда. – Москва: “Наука”, 1972. – Т.2 - 357с.
61. Исчезнувшие народы: половцы, печенегы, хазары, скифы, анты, буртасы, авары, сунну, тайрона, чавин, мочика, майя. – М.: Наука, 1988. – 175 с.
62. Киреева Е.В. История костюма. Европейский костюм от античности до XX века / Е. Киреева. – М.: Просвещение, 1976. – 174 с.
63. Кнабе Г.С. Древний Рим – история и повседневность. – М., 1986.
64. Ковалевский М. Экономический рост Европы до возникновения капиталистического хозяйства / М. Ковалевский – М., 1903. – 327с.
65. Колесницкий Н.Ф. Характеристика феодальной собственности по королевским и частновладельческим документам Германии в X-XII вв. / Н. Колесницкий // Научные доклады высшей школы. Исторические науки. – 1960. - №1.
66. Козлов В.И. Динамика численности народов / В. Козлов – М., 1969. – 208с.
67. Козлов В.И. Этническая демография / В. Козлов – М., 1977.
68. Козьякова М.И. История. Культура. Повседневность. Западная Европа: от античности до XX века / М.И. Козьякова. – М.: Весь мир, 2002. – 358 с.

69. Козьякова М.И. Эстетика повседневности. Материальная культура и быт Западной Европы XV-XIX веков. – М., 1996.
70. Короткова М.В. Культура повседневности. История костюма / М. Короткова. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 304 с.
71. Корсунский А.Р. История Испании IX-XIII вв.: социально-экономический и политический строй Астури-Леонского и Леон-Кастильского королевства / А. Корсунский. – М., 1976. – 239 с.
72. Культура и быт народов зарубежной Европы. Этнографические исследования. – М.: Наука, 1967. – 256 с.
73. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф – М., 1992.
74. Ле Гофф Ж. Другое средневековье: Время, труд и культура Запада / Жак Ле Гофф. – Екатеринбург: Изд. Уральского университета, 2002. – 328 с.
75. Лурье С.В. Историческая этнология: учеб. пособие для вузов / С.В. Лурье – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 448 с.
76. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий / И. Магидович, В. Магидович. – М., 1983.
77. Мак-Коркодейл Ч. Убранство жилого интерьера от античности до наших дней / Ч. Мак-Коркодейл; перс. с англ. Е.А. Кантор – М.: Искусство, 1990. – 246 с.
78. Мала енциклопедія етнодержавознавства. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Юрій Іванович Римаренко . – Київ : Генеза, : Довіра, 1996 . – 942 с.
79. Маркузе Г. Эрос и цивилизация: философские исследования учения Фрейда. / Г. Маркузе; пер. с англ. – К.: ИСА, 1995. – 322 с.
80. Маркузан Ф.Д. Население мира: от начала нашей эры до середины XX века / Ф. Маркузан // Вопросы экономики, планирования и статистики. – М., 1957. – 256 с.
81. Мартен-Фюжье А. Элегантная жизнь, или Как возник «весь Париж», 1815-1848. / Анна Мартен-Фюжье. – М.: изд-во им. Сабашниковых, 1998. – 480 с.
82. Мерцалова М.Н. История костюма / М. Мерцалова. – М.: Легпромбытиздат, 1972. – 196 с.
83. Мерцалова М.Н. Костюм разных времен и народов / М. Мерцалова. – М.: Академия моды, 1993. – 542 с.
84. Монтанари М. Голод и изобилие: история питания в Европе / Массимо Монтанари – СПб.: Алесандрия, 2009. – 279 с.
85. Муравьев А.В., Самаркин В.В. Историческая география эпохи феодализма (Западная Европа и Россия в V-XVII вв.) / А Муравьев, В. Самаркин – Москва: “Просвещение”, 1973. – 144 с.
86. Надольська В.В. Етнологія: термінологічно-понятійний довідник / В.В. Надольська – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. Ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 242 с.

87. Нан Д. История костюма 1200 – 2000 / Д. Нан – М.: Астрель, АСТ 2003. – 342 с.
88. Народы зарубежной Европы / ред. Токарев С., Чебоксарова Н.). – Москва: "Наука", 1964. – 998 с.
89. Народонаселення – передумова та суб'єкт історичного процесу / ред І. Надольний // Філософія – Київ: "Вікар", 2001. – С.242-247.
90. Население мира: вчера, сегодня, завтра. (сб. статей). – М., 1980.
91. Неусыхин А.И. Судьбы свободного крестьянства в Германии в VIII-XIII вв. / А. Неусыхин – М., 1964. – 331с.
92. Перковский А.Л. К вопросу о законе народонаселения докапиталистических формаций / А. Перковский // Демографические тетради. – Киев, 1972. – Вып. 4-5.
93. Очерки из экономической истории средневековой Европы. – М., 1928.
94. Павлов С.В. Географія релігій: навч. посіб. / С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О. Любіцева. – К.: Артк, 1999. – 504 с.
95. Пастуро М. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей круглого стола. – М.: Молодая гвардия, 2001. – 240 с.
96. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти – М., 1940. – 406 с.
97. Плаксина Б. История костюма стили и направления / Б. Плаксина. – М.: Академия, 2003. – 224 с.
98. Поньон Э. Повседневная жизнь Европы в тысячном году / Эдмон Поньон; пер. Драйтова Э.М. – М.: Молодая гвардия, 2009. – 368 с.
99. Поршнева Б.Ф. Тридцатилетняя война / Б Поршнева // БСЭ, т. 26. – М., 1977. – 622с.
100. Рождение ребенка в обычаях и обрядах: страны зарубежной Европы. – М.: Наука, 1999. – 518 с.
101. Садохин А.П. Этнология: учеб. для студ. вузов / А.П. Садохин. – М.: Гардарики, 2008. – 287 с.
102. Самаркин В.В. Историческая география Западной Европы в средние века / В. Самаркин – Москва: «Высшая школа», 1976. – 247с.
103. Самаркин В.В. «Черная смерть» по данным современной буржуазной литературы / В. Самаркин // Вестник московского университета. – История. - 1976. - № 93. – С.68-80.
104. Сапрыкин Ю. М. Английское завоевание Ирландии (XII-XVII вв.) / Ю.Сапрыкин – М., 1982.
105. Семенов В.Ф. Історія середніх віків / В. Семенов – К., 1975. – 526с.
106. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи / Ю.И. Семенов. – М. : Мысль, 1974. – 309 с.
107. Сергеев М. Жизнь древнего Рима / М Сергеев – М., 1972.
108. Сказкин С.Д. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века / С. Сказкин – М., 1968. – 198с.
109. Слука А.Е. Население Западной Европы: воспроизводство, миграции, расселение, занятость/ А. Слука. – М., 1985.

110. Слука А. Демографические проблемы Западной Европы / А. Слука // Современная Европа. – 2000. – № 4.
111. Соболев Н.Н. Стили в мебели / Н. Соболев. – М.: Сварог, 1995. – 349 с.
112. Сыромятникова И.С. История прически / И. Сыромятникова. – М.: Искусство, 1983. – 230 с.
113. Тарабукин Н.М. Очерки по истории костюма / Н. Тарабукин. – М.: Изд. ГИТИС, 1994. – 155 с.
114. Тиводар М.П. Етнологія: навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / Михайло Тиводар. – Вид. 3-тє, виправл. і доповн. – Ужгород: Гражда, 2010. – 504 с.
115. Федорова Е.В. Люди императорского Рима / Е. Федорова. – М.: Изд. МГУ, 1990. – 366 с.
116. Фукс Э., Фриче В.М. Иллюстрированная история нравов. Эпоха Ренессанса / Э. Фукс; пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – 511 с.
117. Фукс Э., Фриче В.М. Иллюстрированная история нравов. Галантный век. – М.: Республика, 1994.
118. Фукс Э., Фриче В.М. Иллюстрированная история нравов. Буржуазный век. – М.: Республика, 1994.
119. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга; пер. с нидерл. – М.: Прогресс, 1992. – 464 с.
120. Хефлинг Г. Римляне, рабы, гладиаторы / Г. Хефлинг. – М.: Мысль, 1992. – 270 с.
121. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVII-XX вв. / Б. Урланис – М., 1960. – 258 с.
122. Урланис Б.Ц. Эволюция продолжительности жизни / Б. Урланис – М., 1978. – 196с.
123. Урланис Б.Ц. История военных потерь / Б. Урланис – Спб., “Полигон”. – 1994. – 558с.
124. Урланис Б.Ц. Избранное / Б. Урланис – Москва: “Мысль”, 1985. – 256с.
125. Урланис Б.Ц. Народонаселение: исследования, публицистика / Б. Урланис – М., 1976. – 368с.
126. Урланис Б.Ц. Рост населения в Европе / Б. Урланис – М., 1941. – 266с.
127. Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова И.А. Народы, расы, культуры / А.Я. Чебоксаров. – М.: Наука, 1971. – 256 с.
128. Человек в кругу семьи: очерки по истории частной жизни в Европе до начала Нового времени (отв. ред. Бессмертный Ю.Л.). – М.: РГТУ, 1996. – 376 с.
129. Шевеленко А.Я. Демографическая заметка о Европе раннего средневековья / А. Шевеленко // Древнейшие государства на территории СССР. – М., 1981. – С. 147-192.

130. Шелестов Д. Историческая демография / Д. Шелестов. – М.: Высшая школа, 1987. – 288 с.
131. Шервуд Е.А. От англосаксов к англичанам / Е. Шервуд – М. Наука, 1988. – 249 с.
132. Штемпель Д. Население мира в 2000 году: численность, рождаемость, продолжительность жизни / Д. Штемпель – М., 1988.
133. Юрий М.Ф. Етнологія: навч. посіб / М. Юрій. – К.: Дакор, 2006. – 356 с.
134. Якісний стан населення: сім'я. Функції сім'ї / ред. Е. Надольний // Філософія – Київ: "Вікар", 2001. – С. 247-252.
135. Ястребицкая А.Л. Западная Европа XI-XIII вв. Эпоха, быт, костюм./ А. Ястребицкая. – М.: Искусство, 1978. – 180 с.